

MAHALLIY LAHJALAR VA ADABIY TIL: O‘ZARO TA’SIR VA TAFOVUTLAR

Ochilova Marjona Olimjon qizi

*Termiz davlat univerisiteti Filologiya tillarni o‘qitish: o‘zbek tili yo‘nalishi
1-bosqich talabasi*

Annotatsiya: *Mahalliy lahjalar va adabiy til o‘zaro ta’sir va tafovutlar nuqtai nazaridan tilshunoslikda muhim mavzulardan biri hisoblanadi. Har bir til o‘zining adabiy shakliga ega bo‘lsa-da, unda mavjud bo‘lgan mahalliy lahjalar tilning boyligi va rang-barangligini ta’minlaydi. Adabiy til va mahalliy lahjalar o‘rtasidagi munosabatlar murakkab va ko‘p qirrali bo‘lib, ular tilning rivojlanishi, o‘zgarishi va jamiyatdagi kommunikatsiya jarayonlariga ta’sir ko‘rsatadi.*

Kalit so‘zlar: *tilshunoslar, mahalliy lahjalar, adabiy til, adabiyot, adabiy shakl, til birliklari, leksik va fonetik xususiyatlar.*

Adabiy til – bu tilning normativ shakli bo‘lib, u ma’lum qoidalar, grammatik strukturalar va lug‘at boyligiga ega. U o‘quv, yozuv, rasmiy va ilmiy sohalarda qo‘llaniladi. Adabiy tilning asosiy vazifasi – til birliklarini standartlashtirish va jamiyatda yagona til vositasini yaratishdir. Shu bilan birga, adabiy til doimiy ravishda o‘zgarib, rivojlanib boradi, chunki u jamiyatning ehtiyojlariga moslashadi va yangi atamalar, iboralar bilan boyitiladi. Mahalliy lahjalar esa, tilning hududiy shakllari bo‘lib, ular o‘ziga xos fonetik, leksik, grammatik va stilistik xususiyatlarga ega. Lahjalar ko‘pincha ma’lum bir hududda yashovchi odamlar tomonidan qo‘llaniladi va ular o‘sha hududning madaniyati, tarixi va ijtimoiy hayoti bilan chambarchas bog‘liqdir. Har bir lahja o‘zining o‘ziga xosligi bilan ajralib turadi va bu o‘ziga xoslik tilning umumiy strukturasi ichida o‘z o‘rnini egallaydi.[1]

Adabiy til va mahalliy lahjalar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir ko‘plab jihatlardan namoyon bo‘ladi. Bir tomondan, adabiy til mahalliy lahjalardan ta’sirlanadi, chunki lahjalar tilning tabiiy rivojlanish jarayonining bir qismi hisoblanadi. Mahalliy lahjalarda paydo bo‘lgan yangi so‘zlar, talaffuz usullari va grammatik shakllar asta-sekin adabiy tilga kirib boradi. Bu jarayon tilning boyishi va uning zamonaviy ehtiyojlarga moslashishini ta’minlaydi. Shu bilan birga, adabiy tilning mavjudligi va uning normativ qoidalari mahalliy lahjalarning rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatadi. Adabiy tilning standart shakli mahalliy lahjalarning ayrim xususiyatlarini tartibga soladi, ularni normativ doirada saqlashga harakat qiladi. Biroq, adabiy til va mahalliy lahjalar o‘rtasida tafovutlar ham mavjud. Adabiy til ko‘pincha rasmiy va ilmiy

sohalarda qo'llanilishi, uning grammatik va leksik qoidalarini qat'iy belgilanganligi sababli, u mahalliy lahjalarning erkin va ko'p hollarda noformal shakllaridan farq qiladi. Mahalliy lahjalar esa, ko'proq og'zaki muloqotda, kundalik hayotda qo'llaniladi va ularning qoidalarini ko'pincha aniq belgilangan emas. Bu esa, ba'zan adabiy til va mahalliy lahjalar o'rtasida kommunikatsiya muammolariga olib kelishi mumkin.[2]

Mahalliy lahjalarning o'ziga xosligi ularni o'rganishda qiyinchiliklar yaratadi. Har bir hududda mavjud bo'lgan lahjaning fonetik, leksik va grammatik xususiyatlarini to'liq anglash uchun chuqur tadqiqotlar talab etiladi. Shu bilan birga, mahalliy lahjalarning adabiy tilga ta'siri tilning rivojlanishi uchun zarur bo'lgan yangi imkoniyatlarni yaratadi. Bu ta'sir natijasida adabiy til doimo yangilanib, boyib boradi. Adabiy til va mahalliy lahjalar o'rtasidagi o'zaro ta'sir tilning ijtimoiy funksiyalarida ham ko'rinadi. Adabiy til ko'proq rasmiy, ilmiy, ta'lim va madaniy sohalarda qo'llanilsa, mahalliy lahjalar oilaviy, do'stona va mintaqaviy muloqotlarda keng tarqalgan. Bu ikki til shakli jamiyatdagi turli qatlamlar va guruhlar o'rtasidagi kommunikatsiya vositasi sifatida xizmat qiladi. Shu sababli, ular o'zaro to'ldiruvchi rol o'ynaydi.[3]

Mahalliy lahjalar va adabiy til o'rtasidagi tafovutlar tilning normativ va noformal shakllari o'rtasidagi farqni aks ettiradi. Adabiy til aniq qoidalar va me'yorlarga ega bo'lib, ularni buzish tilning noto'g'ri qo'llanilishiga olib keladi. Mahalliy lahjalar esa, ko'proq erkinlikka ega bo'lib, unda so'zlar va iboralar turlicha talaffuz qilinishi, ba'zan grammatik qoidalar yengillashtirilishi mumkin. Bu esa, tilning turli qatlamlari o'rtasida farqlarni yuzaga keltiradi.[4]

Mahalliy lahjalarning adabiy tilga ta'siri tilning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu ta'sir natijasida adabiy til yangi so'zlar, ifodalar va talaffuz shakllari bilan boyib boradi. Shu bilan birga, adabiy tilning mavjudligi mahalliy lahjalarning ma'lum bir chegaralarda qolishini ta'minlaydi, bu esa tilning umumiy barqarorligini saqlashga yordam beradi. Jamiyatda tilning ikki shakli – adabiy til va mahalliy lahjalar – o'rtasidagi munosabatlar doimiy o'zgarishda bo'ladi. Ijtimoiy, madaniy va texnologik o'zgarishlar tilning shakllanish jarayoniga ta'sir ko'rsatadi. Masalan, ommaviy axborot vositalari, ta'lim tizimi va elektron kommunikatsiya vositalari adabiy tilning keng tarqalishiga yordam beradi, shu bilan birga, mahalliy lahjalarning saqlanishi va rivojlanishiga ham ta'sir ko'rsatadi.[5]

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda, mahalliy lahjalar va adabiy til o'rtasidagi o'zaro ta'sir tilning boyligi va rang-barangligini ta'minlaydi. Adabiy til tilning normativ shakli sifatida til birliklarini standartlashtirsa, mahalliy lahjalar esa tilning hududiy va

madaniy o'ziga xosliklarini ifodalaydi. Ularning o'zaro ta'siri tilning rivojlanishi va jamiyatdagi kommunikatsiya jarayonlarining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, ular o'rtasidagi tafovutlar tilning turli shakllarini anglash va ulardan to'g'ri foydalanish imkonini beradi. Bu esa tilshunoslik va madaniyat sohasida yanada chuqurroq tadqiqotlar olib borishni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullaev Sh. "Hozirgi o'zbek adabiy tili va uning lahjalari". Toshkent: O'zbek tili va adabiyoti nashriyoti, 2024.
2. Karimova N. "O'zbek tilining hududiy lahjalari va ularning adabiy tilga ta'siri". Samarqand: Samarqand universiteti nashriyoti, 2023.
3. Tursunov M. "Mahalliy lahjalar va adabiy til: lingvistik va madaniy jihatlar". Buxoro: Buxoro davlat universiteti nashriyoti, 2022.
4. Rahimov D. "O'zbek tili dialektologiyasi: nazariy va amaliy masalalar". Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2021.
5. Islomova G. "Adabiy til va lahjalar: zamonaviy o'zbek tilshunosligida muammolar". Namangan: Namangan davlat universiteti nashriyoti, 2020.
6. Ergashev S. "O'zbek tilining fonetik xususiyatlari va lahjalari". Toshkent: O'zbekiston milliy nashriyoti, 2023.
7. Qodirov B. "Mahalliy lahjalar va adabiy til: o'zaro bog'liqlik va tafovutlar". Qarshi: Qarshi davlat universiteti nashriyoti, 2024.